

Dede Kâtip ve İran Türk Edebiyatındaki Yeri

Ali KAFKASYALI (*)

Öz: Dede Korkut'dan sonra halk tarafından "Dede" unvanı verilen birkaç edebî şahsiyetten biri olan Abdurrahman Tayyar, İran Türklüğünün çok önemli bir halk şairidir. O, "İncili Sedef", "Urmu Gölü" ve "Günümüz Aydın" adlı şiir kitapları ve henüz yayımlanmamış "El-Marife" ve "Mevlid" eserleri ile İran Türk edebiyatına, aynı zamanda Türk dünyası edebiyatına büyük hizmet etmiştir. Öte yandan, camilerde yaptığı Türkçe vaazları, çeşitli programlarda irad ettiği nutukları, onlarca âşık ve ses sanatçısının ezgilerinin güftelerini oluşturan Türkçe şiirleri ile İran Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Şiirlerinde Allah, Peygamber, Kur'an, Türk dili, Türk dünyası ve Türk-İslâm Ülküsü konularına geniş yer vermiştir. Bütün bunlar göz önüne alınarak onun hayatı, eserleri ve İran Türk edebiyatındaki yeri gereği gibi değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Dede Kâtip, Abdurrahman Tayyar, İran Türkleri, İran Türk Halk Edebiyatı

Dede Kâtip and His Place in Iranian Literature

Abstract: Abdurrahman Tayyar, who is one of the few literate people whom the folk has given the title "Dede (grandfather, old wise man)" after Dede Korkut, is a very important folk poet of Iranian Turks. By his "İncili Sedef (Shell With Its Pearl)", "Urmu Gölü (Urmu Lake)" and "Günümüz Aydın (May Our Day Be Bright)" poetry books, and yet not published "El-Marife (al-Marif)" and "Mevlid" works, he made a great contribution to Iranian Turkish Literature as well as to the world of Turkish Literature. On the other hand, he played an important role in the development of Iranian Turkish language and literature by his sermons which he delivered at mosques, by his orations at various programs, and by his Turkish poems which constituted words of songs, and of dozens of minstrels. In his poems, he gave great importance to the subjects of Allah, Prophet, Qur'an, Turkish Language and Turkish Islamic Ideal. His life, his works, and his place in Iranian Turkish literature are evaluated by taking all these facts into account.

Keywords: Dede Kâtip, Abdurrahman Tayyar, Iranian Turks, Iranian Turkish Folk Literature

*) Doç. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Filoloji Fakültesi Öğretim Üyesi, Türkistan/Kazakistan. (e-posta: akafkasyali@hotmail.com)

Giriş

Çağdaş İran Türk edebiyatının önde gelen edebî şahsiyetlerinden Dede Kâtip, bilhassa Güney Azerbaycan halk şiirinin temsilcisi durumundadır. Dede Korkut'tan sonra Türk dünyasında halk tarafından kendisine "Dede" unvanı verilen birkaç şairden biridir. Kalem şairi olduğu için önceleri "yazar/mirza" anlamında "Kâtip" diye anılmış, daha sonra ise "Dede" unvanı ile birlikte "Dede Kâtip" diye anılır olmuştur. Asıl adı Hacı Abdurrahman Tayyar olan şair, halkın aklının, suurunun, idrakinin, düşüncesinin, felsefesinin, millî varlığının, manevî hasletlerinin tecessümü olmuştur. Bütün bu değerleri hem idrak etmiş hem de bunların sunuculuğunu, sözcülüğünü yapmıştır.

Dede Kâtip'in şiirleri biçim özellikleri bakımından her ne kadar klâsik halk şiirinin özelliklerini gösterse de işlediği konular bakımından klasik halk şiirinden hayli farklılık arz etmektedir. O, şiirlerinde millî ve dinî meseleleri çok öne çıkarmıştır. Genel olarak mahallî olmaktan, mahallî konuları işlemekten, ferdî özellikleri ve güzellikleri sergilemekten ziyade, millî meseleleri ele almıştır. Türklük, Türk milliyetçiliği, Türk-İslâm ülküsü onun şiirlerinde öne çıkan konulardır. Denilebilir ki Dede Kâtip çağdaş İran Türk millî şiirinin temsilcisidir. O, pek çok İran Türk şairi gibi kendisini sadece Güney Azerbaycan'ın veya İran Türklerinin şairi değil aynı zamanda Türkiye Türklerinin hatta Türk dünyasının bir şairi gibi görmüştür.

Dede Kâtip, âşıklar için bir mihenk taşı, kültür, edebiyat, düşünce kaynağı olmuştur. Küçükten büyüğe, çıraktan üstada bütün âşıklar ondan güç almış, eserlerinden faydalanmışlardır. Türk âşıklık geleneğini, Türk dilini, İslâm dinini ve tarihini, Türk tarihini ve Türk dünyası edebiyatını, Türk musikisini çok iyi bilen Dede Kâtip asırlık çınar gibi âşıklara, şairlere, yazarlara kanat germiş, aydın zekâsıyla memleket evlatlarını aydınlatmıştır. O, Save'de Telim Han'ın, Sulduz'da İsmail Behramî'nin yaptığı gibi Urmiye muhitinde gerçek anlamda dedelik görevi yapmıştır.

Burada Dede Kâtip'in hayatı eserleri ve hizmetleri pek çok yönüyle incelenerek onun İran Türk edebiyatındaki yeri ortaya konulacaktır.

1. Hayatı

Güney Azerbaycan'ın Urmiye şehrinin Guluncu kentinde 1304/1925 yılında dünyaya gelen şairin asıl adı Abdurrahman, soyadı Tayyar'dır. Babasının adı Cafer'dir. O, çocuk yaşlarında köyündeki ve çevresindeki pek çok hocadan Kur'an-ı Kerim, Sarf, Nahif, Arapça dersleri alır. Bazı hocalardan kısa süreli, bazı hocalardan bir yıl veya daha fazla süre ders alan Abdurrahman, kendi ifadesine göre, temel eğitimini Hoca Ahmet Efendi'den almıştır. 15-16 yaşlarında Bitlis-Tatvan'da bulunan Şeyh Sunullah Kûzeçiyânî Medresesi'ne¹ gider. Orada tahsile başlar. İkinci Dünya Savaşı başlayıp, Güney Azerbay-

1) 1943 yılı itibarıyla dört yüz yıldan fazla bir geçmişi olan Tatvan Şeyh Sunullah Kûzeçiyânî Dergâh ve Medresesi, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Şah İsmail tarafından idama mahkûm edilen, ancak buradan kaçarak Tatvan'a yerleşen Urmiye bölgesinin büyük âlimlerinden Şeyh Kûzeçiyânî tarafından

can, aynı zamanda Urmiye Ruslar tarafından işgal edilince, babası “Oğlum yurdumuz Ruslar tarafından işgal edildi, düşman elinde kaldık, dön gel.” diye bir mektup gönderir. Abdurrahman bu mektup üzerine Urmiye’ye döner. Asker olur. İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminde Mir Cafer Pişeverî’nin başkanlığında kurulan Azadistan Devleti’nin hür ve bağımsız havasını tadar. 1946’da Tahran Fars yönetiminin Rus, Amerika ve İngiliz güçleri ile yaptığı gizli paylaşım gereği Azadistan Hükümeti’nin yıkılması ile tekrar Tatvan’a döner. Tahsiline kaldığı yerden devam eder. Altı ay sonra da evlenir. O, yüksek tahsilini, Arapça ile birlikte tefsir, hadis, kelam ve astronomi derslerini bu medresede bulunan Ebü’l-Kerim Efendi, Abdüssamet Efendi, Seyyah Efendi gibi devrin ünlü hocalarından alır.² Arapça ve Türkçe’nin iki lehçesi ile birlikte Farsça ve Kürtçe öğrenir. 1950 yılından itibaren şiir yazmaya başlar (Tayyar 1382/2003: 26).

Hür yaratılışa sahip olan şair köyüne döndükten sonra devlet dairelerinde görev almaz. Ömür boyu bağcılık ve çiftçilikle uğraşır. Fahri olarak uzun süre Urmiye şehrinin merkez “Şafî Camii”nde cuma vaazları verir. İşlerinden arta kalan zamanlarda İran’ın bilhassa Güney Azerbaycan’ın şehir ve köylerini gezer, çeşitli edebî ve kültürel programlara katılır, çok önemli dostluklar kurar (Tayyar 1387/2008: 21). Türkiye’nin İstanbul, Konya, Ankara gibi belirli kültür merkezlerinde de bulunur. Birkaç kez Konya’da yapılan Mevlana programlarına katılır. Bir defasında Ankara Kocatepe Camii’nde yapılmakta olan ve Başbakan Turgut Özal’ın da bulunduğu konferans salonunda çok etkili bir konuşma yapar. Özal elini sıkıp kendisini tebrik eder ve “Gel, Türkiye’ye yerleş, sana üç katlı bir ev ve iyi bir araba vereyim” der. Dede Kâtip, “Özür dilerim, ben ülkemden ve halkımdan ayrılamam. Teşekkür ederim” diyerek teklifi kabul etmez.³

Şair, dört kez evlenmiş, bu evliliklerden yedisi kız on sekiz çocuğu olmuştur. Oğullarından biri İstanbul’da, biri Amerika’da, biri Avustralya’da, üçü de Kanada’da yüksek tahsil yapmakta ve çalışmaktadırlar. Diğerleri ise Urmiye ve Gulunca’dadır.

Ömrünün son gününe kadar çok dinç ve zinde olan Dede Kâtip, Urmiye’nin 45 km. kuzeyinde bulunan, doğup yaşadığı Guluncu kentinde 21.02.2009 günü Hakk’ın rahmetine kavuşmuştur. Aynı yerde medfundur.

2. Eserleri

Dede Kâtip 1382/2003’te “İncili Sedef” (Tayyar 1382/2003), 1384/2005’te “Urmi Gölü” (Tayyar 1384/2005) ve vefatından kısa süre önce 1387/2008’de de “Günümüz Aydın” (Tayyar 1387/2008) adlı eserlerini yayımlamıştır. “El-Marife” ve “Mevlid” adlı eserleri ise henüz yayımlanmamıştır.

---

kurulmuştur. Şeyh Sunullah Kûzeçiyânî aynı zamanda Dede Kâtip’in ulu dedelerindedir. Mezarı Bitlis’in Tatvan ilçesindedir. Geniş bilgi için Dede Kâtip, İncili Sedef, s. 25 vd. bakınız.

2) 29.03.2007 Urmiye, Dede Kâtip anlatımı, özel arşivimiz.

3) 29.03.2007 Urmiye, Dede Kâtip anlatımı, özel arşivimiz.

Üstat, 1329/1950 yılından itibaren şiir yazdığı hâlde şiirlerini yarım asırdan fazla bir süre yayımlama fırsatı bulamamıştır. Onun şiirleri dilden dile, elden ele yayılıp okunmuş; âşıkların sazları, sözleri ve ses sanatçılarının türküleri ile halka ulaşmıştır. Türk âşıklık geleneğine büyük hizmetleri olan ve “Yaz Neşriyyatı”nın müdürü bulunan araştırmacı yazar Behram Esdî'nin gayreti ile şairin 210 şiiri “İncili Sedef” adı altında ancak 1382/2003'te yayımlanmıştır. Kitap “İşare” başlığı altında Behram Esdî'nin bir takdim yazısı ile başlamaktadır. Bunun devamında şairin kendisinin yazdığı 21 sayfalık önsöz yer almaktadır. Ön sözde “şiir nedir?”, “şair kimdir?”, “şair ve şiir ne zaman yaranmıştır?”, “şairin şiir yazmaktaki maksadı nedir?”, “şiirin İslâm dinindeki yeri nedir?” sorularını cevaplayıp kendisini tanıttikten sonra “Türk âşıklık geleneğinin tarihi”, “âşık şiiri nazım türleri ve özellikleri”, “Türk dilinin komşu dillerle münasebeti”, “Urmiye bölgesine Türklerin gelişi” hakkında önemli bilgiler vermektedir (Tayyar 1382/2003: 9, 29). Kitapta ön sözü müteakip 210 şiir ile birlikte 22 bayatı/mani ve 230 kadar da atasözüne yer verilmiştir. Kitap 271 sayfadır.

Dede Kâtip'in ikinci kitabı “Urmu Gölü Manzumesi” de “Yaz Neşriyyatı”nın müdürü Behram Esdî'nin girişimi ile 1384/2005'te yayımlanmıştır. Beş bölümden oluşan kitap, Behram Esdî'nin yazdığı “Naşirden” başlıklı takdim yazısı ile başlamaktadır. Birinci bölüm “Mukaddime Yerine” başlığı ile dokuz sayfadır. Şair bu bölümde Kur'an-ı Kerim'den aldığı ayetlerle “insan”, “insan-melek” ve “insan-Allah” konularını yorumlamıştır. İkinci bölüm “Dedenin Sözleri” ve “Bu Manzumeye Giriş” başlıklarını taşımaktadır. Şair 12 sayfalık “Dedenin Sözleri” başlığı altında Kur'an-ı Kerim'den aldığı üç ayet ile “Kur'an ve Bugünümüz” meselesini işlemiştir. 7 sayfalık “Bu Manzumeye Giriş” kısmında ise “Urmu Gölü” kelimesinin anlamını ve eş anlamlarını, manzumeyi niçin, nasıl ve hangi usulle yazdığını açıklamıştır. Üçüncü bölüm, “Manzumemizin Metni” başlığını taşımaktadır. Adından da anlaşıldığı gibi bu bölümde 146 bentten oluşan manzumenin metni yer almaktadır. Kitap yayımlandıktan sonra yayınevi tarafından kitaba bir sayfalık “yanlış-doğru cetveli” ile “ekleme/düzeltilme” notu ilave edilmiştir. Manzumenin iki bendinin sehven unutulduğu, bu bentlerin manzumenin sonuna eklenmesi istenmiştir. Biz bu bentleri, ilgili yerlere koyduk. Böylece manzume 148 bent oldu. Dördüncü bölümde “Yurdum” adlı 23 dörtlükten oluşan manzumeye yer verilmiştir. Kitabın beşinci ve son bölümünde ise Dede Kâtip'in 91 vecizesi bulunmaktadır. Kitap 95 sayfadır.

Dede Kâtip'in yayımladığı üçüncü ve son kitabı ise “Günümüz Aydın” adlı eseridir. 1387/2008'de yayımlanan kitap Faris Tayyar'ın yazdığı sekiz sayfalık bir mukaddime ile başlamaktadır. Mukaddimedeki kitabın yayımlanmasından, şairin şiirlerinin özelliklerinden ve şairden bahsedilmektedir. Kitaba, şairin kendisi tarafından “Besmele” başlığı altında 13 sayfalık bir ön söz yazılmıştır. Yüksek medrese tahsiline sahip olan Dede Kâtip, bu ön sözde de Kur'an ayetlerinden hareketle, vaaz notları niteliğinde, hayatından, Türkçeye saygısından, niçin Türkçe yazdığından, Türk kimliğinden ve İslâm inancından önemli bilgiler vermektedir. Kitapta 224 şiir, 34 bayatı/mani, “Vahdet ve Tefrika” başlıklı 9 sayfalık bir deneme ve “Yaradanım” adlı ayrıca bir şiir bulunmaktadır. Kitap 335 sayfadır.

3. Şiirlerinin Biçim, Dil ve Üslûp Özellikleri

Halk şairi Dede Kâtip, şiirlerinin tamamını Türk halk şiiri nazım türleri biçiminde ve hece ölçüsü ile yazmıştır. Yedi heceli bayatı/mani'den 15 heceli divanîye kadar bek çok halk şiiri nazım türünde örnek eser vermiştir. O, şiirlerinde halkın anlayacağı sade bir dil kullanmıştır. Şiirlerinde ileri seviyede akıcılık ve anlam bütünlüğü vardır. Birkaç şiiri dinlendikten veya okunduktan sonra onun özgün üslûbunu anlamak mümkündür. Şairin şiirlerindeki mısra kuruluşu, estetik zevk, meseleyi öz olarak yorumlama, anlam bütünlüğü gibi hususlarda özgünlük vardır. Onun şiirlerinin pek çok yönden olduğu gibi biçim, dil ve üslûp yönünden de incelenmesi gerekmektedir.

3.1. Şiirlerinin Biçim Özellikleri

Halk şiirinin pek çok türünde eser veren Dede Kâtip, şiirlerini hece ölçüsü ile yazmıştır. Şiirlerinin ekseriyeti 15 heceli divanîlerdir. 11 heceli koşmaları da hayli yekûn tutmaktadır. Sekiz heceli şiirleri de az değildir. Bir kısım şiirlerini ise hece ölçüsünün çeşitli kalıpları ile oluşturmuştur.

Dede Kâtip, çağdaşı hiçbir kimseden etkilenmediğini ve hiçbir şairi taklit etmediğini ifade etmiştir. (Tayyar 1384/2005: 30) Gerçekten şairin şiirleri incelendiğinde özgün şiirler olduğu görülür. Biçim özelliklerinden yola çıkarak, meselâ “Urnu Gölü Manzumesi”nin Şehriyâr'ın “Haydar Baba” şiiri gibi beşliklerle ve benzer kafiye şeması ile yazılmasından hareketle, onun şiirini taklit etmiştir demek doğru değildir.

Şairin divanîleri 15 heceli, gazelleri 14, 15 ve 16 heceli ve tecnisleri 11 hecelidir. Şair, kafiye yapmakta zorlanmamıştır. Tam ve zengin kafiyeler ekseriyeti teşkil etmektedir. Ancak yarım kafiyeli beyitleri olduğu gibi kulak kafiyesine dayanan şiirleri de vardır.

Şiirlerinde mısra kuruluşları, ses uyumları, duraklar, mısra geçişleri, konu bütünlüğü, mesaj serdetme, kafiye ve redif zenginliği mükemmeldir.

“Esas soyum / Türk'dür benim / men Oğuz / neslindenem,
Şekke şübhe / yoğumuzdur / yüzde yüz / neslindenem,
İftiharlı / Azerbaycan / doğru düz / neslindenem,
Söz üstadı / Dede Gorgud / éyni öz / neslindenem,
Sânlı⁴ şânlı / tarihimiz / doğru bastan⁵ oğluyam.” (Tayyar 1382/2003: 235)

3.2. Şiirlerinin Dil ve Üslûp Özellikleri

Tam anlamıyla bir halk şairi olan Dede Kâtip'in şiirlerinin dili çok sadedir. Arapça ve Farsça yüksek tahsil aldığı, hatta bu dillerde şiir yazabildiği hâlde bu özelliğini şiirlerine yansıtmamıştır. O, şiirlerini halkın anlayacağı, günlük konuşma diline yakın bir Türkçe

4) Sânlı: Ünlü.

5) Doğru bastân: Doğru geçmiş olan.

ile yazmıştır. Ne eskiler gibi Arapça, Farsça özentisinde olmuş ne de seçkin tayfayı memnun etmek için halkının dilinden imtina etmiştir. Başka bir ifade ile o, sadece seçkinleri, aydınları düşünmemiştir. Halkı, havas yapma gayretinde olmuştur. O, şiiri keyif, zevk, süs, zarafet unsuru olarak görmemiştir. O, şiiri halkı için, milleti için “gıda” mesabesinde görmüştür. Ayrıca o, halkın içine inmiş, halkını kendisi ile beraber yükseklerle taşımaya çalışmıştır. Halkından ayrılıp seçkinler tayfasına dâhil olma gayretinde olmamıştır. Devamlı halkını dil, edebiyat, kültür bakımından yükseklerle taşımaya çalışmıştır. Bunun için halkın değerlerini, kültür unsurlarını, yaşayışını, sosyal hayatta kullandığı kelime, deyim, atasözü ve sair unsurları şiirine almıştır.

“Uşâğlığda ağacdan at minerdik,
Kizlenpaç⁶ oynardığ dalda sinerdik,
Türkü danışardığ Türkü dinerdik⁷,
İndi muğellidik Ras’a Alman’a,
Ağil istir söz eşide söz gana.” (Tayyar 1384/2005: 80)

Şair, şiirlerini Türkçe kelimelerle yazmaya çok özen göstermiştir. Türkçe konuşmanın ve yazmanın ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir. “Démerem” redifli şiirinde ana dili Türkçeyi severek, sayarak kullandığını, Türkçe karşılığı olan bir sözcüğün yerine Farsça veya başka dillerden kelime kullanmadığını vurgulamıştır.

“Evvelinden âdetimdir, sözde yalan démerem,
Men Türküce⁸ danışaram, dile “zeban” démerem.

Anam meni uşâğlığdan, Türk dili danışdırıb,
Atam mene çörek⁹ vérib çörece “nan” démerem.

Ata babam Türk’dür benim, Türküce danışaram,
Farsî de hoş şirin dildir, hoşâ yaman¹⁰ démerem.

Dede Kâtib Türk oğluyam, çoğ dadlıdır dilimiz,
Balığa “mahi” démerem, son’a “payân” démerem.” (Tayyar 1382/2003: 254)

Halk edebiyatı nazım türlerinin en küçüğü olan bayatı/mani türünde de şair iddialı olmuştur. Pek çok bayatı yazmıştır. Bayatların cinasları ve kafiyeleri benzer olsa da anlam ve kuruluş bakımından farklılık göstermektedir. “Oda” ve “yanmak” kelimeleri ile çok

6) Kizlenpaç: Saklanbaç.

7) Türkçe konuşurduk, Türkçe söyledik.

8) Türküce: Türkîce, Türkçe.

9) Çörek: Ekmek.

10) Yaman: Kötü.

bayatı/mani vardır. Ancak Kâtip'in aşağıdaki bayatı görüldüğü gibi benzersiz, özgün bir bayattır.

“Ezizim oda yanar,
Pervane od'a yanar,
Mezmluları yandıran,
Çoğ çekmez o da yanar.” (Tayyar 1382/2003: 260)

Dede Kâtip, şiirlerinde fazla tekrara düşmemiştir. Benzer kafiyeleri de az kullanmıştır. Kelime hazinesinin zenginliği ve ilmî seviyesinin yüksekliği şiirlerinde görülmektedir. Bilhassa divanîlerinde geniş ve derin İslâmî bilgisi kendisini hissettirmektedir.

“Könül, nefsi öldürmemiş réyazet¹¹de yalandır,
Haram maldan éhsan olmaz şehavet de yalandır.
Bir insanın zatında, ger leyağət olmasa,
Dede, baba sultan ola, necabet de yalandır.
Bir ay oruc, bés vaht namaz, elde tesbéh, seccade,
Géce gündüz zıkr édesen, hecce gétsen piyade,
Şéytana yüz daş atasan, ğurban kessen Mina'da,
Ger könülde rehm olmasa, ibadet de yalandır.” (Tayyar 1382/2003: 233)

4. Şiirlerinde İşlediği Konular

Dede Kâtip, şiirleri yüzyıllardır karanlıkta tutulan, dilleri, edebiyatları yasaklanan, kendi kanını taşıyan, kendi dilini konuşan, kendi duygu ve düşüncelerini paylaşan halkına, dilini, edebiyatını öğretmek, gideceği yolu göstermek için kendini sorumlu hisseden bir Türk edibi gibi yazmıştır. O seçkinler, hanlar, hakanlar için zevk, eğlence unsuru olan Farsça, Arapça gazeller, kasideler değil, doğru yolu göremeyen, hakkı, hukuku elinden alınan, soyu, asaleti, kültürü unutturulmaya çalışılan halkı için, halk edebiyatı nazım türleriyle yazmıştır.

Onun şiirlerinin konusunu genellikle dinî, ahlâkî, tarihî, millî meseleler oluşturmaktadır. Şairin çok az şiiri gündelik konuları, dünyevî aşkı, tabiat ve sosyal hayatı içermektedir. Dinî şiirlerinde, Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetleri ve hadisleri yorumlamış, bazı din bilginlerinin vecizelerine yer vermiştir. Millî şiirleri de büyük yekun tutmaktadır. Şair, Türk milletine mensubiyetini, Türk milletinin özellik ve meziyetlerini çok öne çıkarmıştır. Kendini halkın temsilcisi, sözcüsü kabul eden şair, şiirlerinde kendi meselelerinden çok halkın derdini, kederini mevzu etmiş, halk içindeki ayıpları, kusurları açıkça irdelemiştir. Üstat, sosyal dertleri ortaya dökmekten, toplumun yaralarını açık göstermekten de çekinmemiştir. O, şiirlerinde özellikle Allah (c.c.), Hz. Muhammed, Kur'an-ı Kerim,

11) Reyazet: Riyazet, nefsi terbiye etmek.

Türkçe, Türklük, Türk Dünyası, Türk-İslâm Ülküsü, ana, ata muhabbeti konularına çok yer vermiştir.

4.1. Allah ve İslâmî Değerler

Mehmet Emin Yurdakul, İran Türklerinden filozof Şeyh Cemaleddin'e "dinde kaç gaye vardır?" diye sorduğunda "Dinde üç gaye vardır: Fikirleri aydınlatmak, huyları düzeltmek, yüreklere fazilet ve adaleti yerleştirmek." şeklinde cevap vermiştir (*Tansel 1969: 18*). Dede Kâtip'in din anlayışı da Şeyh Cemaleddin gibidir. Müslümanların aydınlanması, huy ve ahlâklarını düzeltmeleri, hakka, hukuka saygılı, adil ve birlik içinde olmaları en büyük arzudur. Bunu sağlamak için aslî değerler olan "Allah, Peygamber ve Kur'an"ın iyi bilinmesi gerektiğine inanmaktadır. "Urmu Gölü Manzumesi"nde "Elif Allah, mim Muhammed, ğaf Bur'an" diyerek her şeyden önce bu değerlerin hakkıyla bilinmesi gerektiğini açıkça ifade etmiştir.

"Urmu Gölü sözümüzü yétirek¹²,
Kéçenlerden¹³ doğru ibret götürek,
Üç herf ile metalibi bitirek,
Elif Allah, mim Muhammed, ğaf Gur'an,
Hübbü'l veten minel iman¹⁴, bil, inan." (Tayyar 1384/2005: 80)

4.1.1. Allah (c. c.)

Yüzden fazla şiirinde Allah lafz-ı celilini kullanan Dede Kâtip nice şiirini de "Allah", "Ya Kerim", "Yaradan'ım", "Bir Allah Adı", "Yardım Eyle Yaradan'ım", "Penahım Menim", "Ya Reb Meded" ve benzeri adlarla tamamen Allah'a hasretmiştir. Elde mevcut kayıtlı sohbetleri dinlendiğinde veya şiirleri okunduğunda onun Allah'ın adını ve sıfatlarını gönlüne nakşetmiş çok samimi bir mü'min ve muvahhid olduğu anlaşılabilir. Kendisinin de "Yaradan Allah'a şükrediyorum ki ben Allah'ı tanıyan dürüst bir Müslüman'ım..."(Tayyar 1387/2008: 21) diye ifade ettiği gibi o, Allah'ı bilen bir Müslüman'dır. "Günümüz Aydın" kitabının ön sözüne besmele ile başlayarak, hatta besmeleden önce ön söz kelimesini bile kullanmadan "Her bir işe gücü yeten ve hiçbir şeye benzemeyen, rahmi gazabından çok olan Allah'ın adı ile." (Tayyar 1387/2008: 11) diye yazan Dede Kâtip, hem nesir yazılarında hem de şiirlerinde Allah'ı çok anmıştır.

"Kerim Allah, sen lütf éyle kereminden düşğüne,
Sen déyibsen varlı¹⁵ gerek yardım étsin düşğüne,

12) Yétirek: Tamamlayalım.

13) Kéçenlerden: Geçmişlerimizden, tarihimizden.

14) Vatan sevgisi imandandır.

15) Varlı: Varlıkh, zengin.

Esil¹⁶ varlı sensen Allah, rehm éyle biz düşgüne,
Sâilik¹⁷ govma ğapından sen o Ğur'an eşğine.” (Tayyar 1382/2003: 36)
“Ezizim bir Allah'ı,
Çağırırım bir Allah'ı,
Zalımın çoğ şeyi var
Mazlumun bir Allah'ı.” (Tayyar 1382/2003: 254)

4.1.2. Hz. Muhammed (s.a.v)

Dede Kâtip'in şiirlerinde işlediği konulardan biri de İslâm peygamberi Hz. Muhammed'dir. Şair “Resûlallah”, “Selâm”, “Bizdedir”, “Éşğine” redifli şiirlerini Hz. Muhammed'e hasretmekle birlikte onlarca şiirinde de ondan, onun ilkelerinden bahsetmiştir. Kitaplarının giriş ve ön sözlerinde de onun hizmetlerinden, yüceliğinden, ahlâkından nezh ifadelerle bahsetmektedir. “Günümüz Aydın” adlı kitabının girişinde “Bütün kâinatın zerrelere hesabı ve sayısından daha fazla selam ve salâvat âlemlere rahmet için gönderilen İslâm peygamberi Hz. Muhammed Mustafa'nın cemal ve kemaline ve âline ve evladına ve ashabına ve etbama ve ahabına olsun.” (Tayyar 1387/2008: 11) diye başlayan şair “bizdedir” redifli şiirinde “şems-i cihan” dediği Hz. Peygamberin vasıflarını sıralayıp şöyle sahiplenmektedir:

“Deli gönül dur¹⁸ şükr éyle lutf-i Yézdân bizdedir,
Sıddıĝ îmân bir haĝîĝat asıl erkân bizdedir.
Kân-ı edeb hem şefâat rehmetenlilâlemîn,
Yüz yirmi dörd min içinde şems-i cihân bizdedir.” (Tayyar 1387/2008: 35)

Hz. Muhammed'e hasrettiği “Resûlallah” adlı şiirinde onun adını yâdından çıkarmadığını, âlemlere hidayet için gönderildiğini ve yüz yirmi dört bin nebi içerisinde yegâne makam sahibi olduğunu bildirmektedir:

“Gece gündüz adın dilimde ezber,
Âleme hidâyet ya Resûlallah.
Yüz yirmi dörd min enbiya içinde,
Sahib-i sadâret ya Resûlallah.” (Tayyar 1382/2003: 32)

“Éşğine” redifli şiirinde ise onun âlemlere rahmet için gönderildiğini vurgulayarak onun hatırı için günahlarının bağışlanmasını Cenab-ı Allah'tan dilemektedir:

---

16) Esil: Asıl.

17) Sâilik: Sâiliz, dilenciyiz.

18) Dur: Kalk.

“Gadir Allah keç günahım¹⁹ ism-i Gufran eşğine,
Rûz-i ezel gelem yazan rehm-i Rehman eşğine.
Âlemlere rehmet için gönderildi Mustafa,
Sallu ala mim Muhammed dine sultan eşğine.” (Tayyar 1382/2003: 36)

Başka bir şiirinde de kendilerinin dürüst, Allahın birliğine inanan ve Hz. Muhammed’in ümmeti olduklarını bildirmektedir.

“Yaradan’ın güdretine çoğ şükür,
Adam yaranmışığ düz insan bizik.
Muvahhidik²⁰ Lâliâhe illâllâh,
Mehemmed ümmeti Müselman bizik.”²¹

4.1.3. Kur’an-ı Kerim

Müfessir şair Dede Kâtip, şiirlerinde Kur’an-ı Kerim’in ayetlerine, hükümlerine, buyruklarına çok yer vermiştir. İslâm dinini hurafelerden, efsane ve menkıbelerden uzak, Kur’an ayetlerine dayanarak, hadislerin ışığında yorumlamıştır. Onlarca şiirini Allah’ın emirleri, peygamberin hadisleri ile bezemiştir. “Bizdedir” redifli şiirinde Kur’an’ın özelliklerini şöyle sıralamıştır:

“Bağ ihsâne adâlete emr édib Sübhân’ımız,
Oğunur hükm-i insanlığ sâbitdir Ğur’ân’ımız.
Bêş ğârre²² yéddi iğlimde var şevket-i şânımız,
Dörd kitâbin mütemmimi²³ hökm-i Ğur’ân bizdedir.” (Tayyar 1387/2008: 35)

Şair, Müslümanlar adına kendi gönlüne hitap ederek, Kur’an’ın anlamının edep olduğunu, edepten, ahlâktan nasibini alamayanların imandan nasip alamayacaklarını, imanın esasının da edep olduğunu bildirmektedir.

“Deli könül heğîgeti istesen,
Ğur’an’ın me’nası edebdir edeb.
Edebsizler pay alanmaz imandan,
İmanın binası edebdir edeb.” (Tayyar 1382/2003: 196)

19) Kêç günahım: Günahımı affet.

20) Muvahhidik: Tevhid eden, Allah’ın birliğine inanan.

21) Muti’ ü’l-Ğur’an: Kur’an’a itaat eden; Hacı Abdurrahman Tayyar , *Günümüz Aydın, Yaz Neşriyatı*, Urmiye 1387/2008, s. 211 vd.

22) Ğarre: Kıta, kara.

23) Mütemmimi: Tamamlayıcı.

4.1.4. Şîî - Sünnî Meselesi

Büyük güçlerin İslâm âlemini, aynı zamanda Türk-İslâm âlemini parçalamak, onun birliğini bozmak için tarih içerisinde oluşturduğu ve yüzyıllardan beridir tefrika unsuru olarak kullandığı Şîî-Sünnî meselesinin gerçek yüzünü ve arka plânını çok iyi bilen Dede Kâtip, Türk dünyası ve İslâm âlemi için çok büyük kayıplara sebep olmuş bu meseleyi de şiirlerinde işlemiştir.

Sünnî bir İslâm âlimi, bir “dede” şair olarak şiirlerinde Şîî-Sünnî ayrımının ciddiye-tini, vahametini ve hâl çâresini ortaya koymuştur. “İslâm oğlu” adlı şiirini tamamen bu konuya hasreden şair, ilk dörtlükte, Müslümanlara hitap ederek, gafletten uyanmalarını, birlik ve arkadaş olmalarını, Kur’an’ın Müslümanları kardeş saydığını, bu sebepten kardeş olunması gerektiğini, ihtilafların kenara atılmasını, bölücülüğün Müslümanları yıpratıldığını, Sünnîlerin de Şîîlerin de Müslüman olduğunu, gerçek dindaş olmaları gerektiğini vurgulamaktadır:

“İslâm oğlu dur ğefletden gel bâhem²⁴ yoldaş olağ,
Gur’an bizi ğardaş édib gel biz de ğardaş olağ.
İhtilâfı at kenara tefriğâ yığdı bizi,
Men Müselman, sen Müselman gel doğru dindaş olağ!” (Tayyar 1382/2003: 45)

Aynı şiirin ikinci dörtlüğünde Kur’an alfabesinde “sin” ile “şin” harflerinin arka arka-ya geldiğini aralarında başka harfin olmadığını, bunun gibi Sünnî- Şîî mezhepleri de birbirinin devamıdır, araya ayrılığı düşmanların soktuğünü, düşmanların oyununu bozmak için Sünnî ve Şîî Müslümanların el ele vererek düşmana fırsat vermemeleri gerektiğini, bu birliğı temin ettikleri takdirde düşmanın başına ağır bir taş gibi düşebileceklerini ifade etmektedir:

“Sin” ile “şin” yapışğıdır fasılasız dal ba dal²⁵,
Araya herf salıblar İslâm olub ğiyıl ü ğal,
Sünnü-Şie vér el ele bulmasın düşmen macal²⁶,
Göyden düşmenin başına düşen ağır daş olağ!” (Tayyar 1382/2003: 45)

Üçüncü bentte, Kur’an’da Allah’ın ipine tutunmak gerektiğinin yazıldığını, bunun için bu emre uyup Allah’ın ipine sarılmak icap ettiğini; bütün Müslümanların Allah’ının bir, peygamberinin bir, kıblesinin bir olduğunu bilmek gerektiğini, yani birlik, beraberlik içerisinde olunmasını vurguladıktan sonra Hz. Ömer ve Hz. Ali ihtilaflarını düşmanların içimize soktuğünü, Allah’ın adına yemin ederek söylemektedir. Son mısradaki da bölücü ve nifak unsurların plânlarını boşa çıkarmak için onların, yani düşmanın ağzını yandıracak ateş gibi sıcak aş olunması gerektiğini dilemektedir:

24) Bahem: Beraber, birlikte.

25) “Sin” harfi ile “şin” harfi Kur’an/Arap alfabesinde aralıksız yan yanadır.

26) Macal: Fırsat, imkân.

“Gur’an déyib: “ve’tesimû”²⁷ gel tutağ hebl-ullahı²⁸,
Bir Allah’ı, bir Péyğember, giblemiz béyt’ullah’ı,
Ömer-Eli ihtilafın düşmen salıb billahi,
Düşmenin ağzın yandıran od kimi dağ aş olağ!”²⁹

Şiirin devamında Müslümanlar birlik olursa Amerika’nın hiçbir İslâm ülkesini veya topluluğunu dövemeyeceğini, Avrupalının onları sömüremeyeceğini, İngiltereli Selman Rüştü’nün onların kutsal değerlerine sövemeyeceğini ve Müslümanların gözlerinin yarılmayacağını söylemektedir:

“Biz bir olsağ Amrikalı döyenmez³⁰ héç veht bizi,
Ovrupalı sallah³¹ olub soyanmaz héç veht bizi,
İngilis’de Selman Rüşdü söylenmez³² héç veht bizi,
Birliğimiz olsa eger gerekmez göz yaş olağ!”

Son dördlükte ise çeşitli mezhep mensuplarına hitap ederek, ellerine kazma alıp köklerini kazımalarını, birbirlerinden ayrılarak doğru yoldan uzaklaşmalarını, yerinde ve zamanında korkmadan doğruları söylemelerini, düşmanlara geçit vermemelerini, birbirlerinin sırdaşı ve kardeşi olmalarını istemektedir:

“Sünnü ğardaş elde téşe³³ öz rişeni³⁴ ğazma, sen,
Şie ğardaş yana çekme düz oyunu bozma, sen,
Dede Kâtib heğgi söyle görhıma, yoldan azma, sen,
Nâmehre³⁵ yol vérmeyek bir bire sırdaş olağ!” (Tayyar 1382/2003: 45)

“Selâm” adlı şiirinde de İslâm peygamberi Hz. Muhammed ile onun akraba ve dostları Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin yüksek meziyetlerini saygıyla anarak ve selâm göndererek Şiî-Sünnî ihtilafının yersiz olduğunu vurgulamak istemektedir. Aynı şiirin son dördlüğünde ise şair kendisinin Türk olduğunu, halklar arasında aşağılarda olmadığını daima börk/kalpak gibi başlarda olduğunu, bunun için de gayretli Türk atalarına selam iletmektedir:

27) Ve’tesimu: Tutunuz.

28) Hebl-ullahı: Habl-ullahı, Allah’ın ipini. Dede Kâtib, Allah’ın Âl-i İmrân suresinin 103. ayetinin ilk cümlesindeki Va’tasimû bihablillâhi cemîân: Allah’ın ipine hepiniz sınıksız sarılın” emrine atıfta bulunmaktadır.

29) Düşmanın ağzını yandıracak ateş gibi sıcak aş olalım; Tayyar, *İncili Sedef*, s. 46.

30) Döyenmez: Dövemez.

31) Salla{: Kasap.

32) Söylenmez: Sövemez.

33) Téşe: Kazma.

34) Rişeni: Kökünü.

35) Nâmehrem: Düşman.

“Dâim dilimin ezberi,
Ol Pëygembere selâm!
Enbiyânın tâc-ı seri,
Seyyid-i servere selâm!
Möminlerin zirve başı,
İslâmiyyet temel daşı,
Peygamberin gâr yoldaşı,³⁶
Sıddîg Ebû Bekre selâm!

Küffârı târ u mâr éden,
Edâlet ber gerâr éden,
Ezânı âşikâr éden,
Fârûg-ı Ömer’e selâm!

Îmân ile heyâ kânı,
Dîn için étti éhsanı,
Yıgıb cem étdi Gur’an’ı,
Osmân-ı dü nûra selâm!

Çoğ séverem men Elî’ni,
Hem Elî’ni hem velîni,
Lâ fetâ illâ Elî’ni
Fâtih-i Hëyber’e selâm!

Dede Kâtip Türk oğluyam,
Başmağ³⁷ olmam bôrk³⁸ oğluyam,
Görhu bilmez Türk oğluyam,
Gëyretli Türklere selâm!” (Tayyar 1387/2008: 29)

Sadece bu birkaç dörtlük bile Dede Kâtip’in, Türk-İslâm âleminin yüzlerce yıllık kanyon yararı olan Şif- Sünnî meselesine ne kadar isabetli ne kadar hassas yaklaştığını göstermektedir.

4.2. Dil ve Milliyet Meselesi

Yeryüzünde onlarca dil ve onlarca halk, millet vardır. Bunlar kâinatın tarihî seyri süresinde meydana gelmiş oluşumlardır. Bunlardan birini veya birkaçını yok etmek veya yok saymak insanlık için kayıptır. Her oluşum, her olgu özelliklerini ve özgünlüğünü korumalıdır. Başka bir ifade ile hiç bir değer başka bir değer için yok edilmemeli veya yok sayılmamalıdır. Bazı dönemlerde bazı hâkim güçler kendi değerleri içerisinde

36) Bâr yoldaşı: Mağara arkadaşı.

37) Başmağ: Ayakkabı.

38) Bôrk: Kalpak, papak.

yer almayan veya öne çıkardığı değerlerle çatıştığını zannettiği değerleri yok etmek veya yok saymak gayreti içerisinde olmuşlardır. Kurdukları yönetimi dine dayandırdıklarında millî değerleri, milli esaslara dayandırdıklarında dinî değerleri yok saymaya veya yok etmeye gayret etmişlerdir. Sonuç, genellikle başarısız olmuştur. Ancak bütün değerler ile barışık yönetimler genellikle başarılı olmuşlardır.

Bugün İran coğrafyasında Tahran yönetimi 35 milyonluk Türk halkını ve onun dili Türkçeyi görmezden gelmektedir. Hâlbuki İran Türkleri bu coğrafyanın en kadim yerli halkı olarak 80 yıl öncesine kadar ülkenin hâkim gücü olmuş; Türk dili de bu coğrafyada asırlarca devlet dili, resmî dil olmuştur.

Dindar olmak milliyetini veya milliyetleri inkâr etmeyi gerektirmez. Milliyetçi olmak da dinini, inanç değerlerini yok saymayı icap ettirmez. Bir insan hem dindar, hem milliyetçi hem de medeniyetçi olabilir. Bu değerlerin birbiriyle çatışan yanı yoktur. Çünkü bunlar ilâhîdir. Her bir millet, milletini, milliyetini, millî değerlerini, aynı zamanda dinî değerlerini, koruyup sevmelidir. Müslüman halkların birlikte hareket etmeleri veya birlik oluşturmaları da milliyetlerini, millî vasıflarını bir kenara koymalarını gerektirmez. Aksine Müslümanlar millî vasıflarından ve millî hasletlerinden uzaklaştıkları için bugün mazlum ve zelim durumdadırlar.

Amerika Birleşik Devletleri'nin, Avrupa Birliği'nin, hatta Rusya Federasyonu'nun oluşturdukları birliktelikler bu esasa göre değil midir? Fransa, Almanya, İspanya veya İtalya millî kimliğinden, dilinden vazgeçerek AB'ye katılmamışlardır.

Dede Kâtip, dil, din ve milliyet meselelerine doğru bakan ve onları doğru değerlendiren bir düşünür şairdir. Dil meselesini de milliyet ve din meselesini de şiirlerinde büyük bir hassasiyetle ele almıştır.

4.2.1. Türk Dili Meselesi

Dede Kâtip eserlerinde şuurlu bir Türkçe bayraktarlığı yapmıştır. O, bir taraftan, Türkçenin, Türk kimliği ve Türk dünyasının bekası için vazgeçilmez unsur olduğunu vurgularken bir taraftan da Türkçe yazıp, Türkçe konuşarak Türk dilinin korunmasına ve gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

“Urmu Gölü” manzumesinde;

“Urmu Gölü soydaşların var olsun,

Türkü dilli³⁹ gardaşların var olsun,

Yurdu séver yoldaşların var olsun,

Birbiriyle hoş danışağ hoş gülek,

Birbirin gedrini sağlığda bilek.” (Tayyar 1384/2005: 75)

39) Türkü dilli: Türkçe konuşan.

diyerek Türkçe konuşan kardeş halklara iyi dilekte bulunan şair, “démerem” redifli şiirinde de daima Türkçe konuştuğunu, annesinin çocukken Türkçe konuştuğunu, annesinin göğsünden Türkçe süt emdiğini, çocuklara evde ilk önce Türkçe öğrettiğini ve babasının, dedesinin Türk olduğunu, Türkçe konuştuğunu bildirmektedir:

“Men Türküce⁴⁰ danışaram, dile “zeban” démerem.”

“Anam meni uşağığdan, Türk dili danışdırıb”

“Men anamın emceginden⁴¹, Türküce⁴² süd emmişem”

“Evvel évde uşağlara, Türk dilin öyrederem”

“Ata babam Türk’dür benim, Türküce danışaram.” (Tayyar 1382/2003: 254)

Şair, şiirlerinin dışında da her fırsatta Türk dilini koruyup geliştirmenin ve Türkçeyi yaygınlaştırmanın önemini dile getirmektedir. “İncili Sedef” kitabının ön sözünde “Menim soyum Türk dilli ve Oğuz neslinden olduğu için şiirlerimi Azerbaycan Türkçesi ile yazıp okumuşum. Ara sıra İstanbul Türkçesi ile de şiir söylemişim.” (Tayyar 1382/2003: 23). diyen şair “Günümüz Aydın” kitabının ön sözünde de bu sözlerini tekrar etmektedir: “Benim esas halkım ve tayfam Türk dilli olduğundan dolayı bugüne kadar okuduğum şiirlerin ve koşmaların tamamı İran Azerbaycan Türkçesindedir. Şiirlerimde zaman zaman İstanbul Türkçesinden, Arapça ve Farsça kelimeler de geçmektedir. Bunun sebebi de Allah’ın lütfu ile aldığım tahsille ilgilidir. Ben Arapça ve Farsça tahsil almışım. Arapça, Farsça, Kürtçe, Azerbaycan ve İstanbul Türkçelerini çok iyi bilmekteyim.”

Üstat, şiirlerinde yeri geldikçe halkının Türkçe konuşması ve Türkçelerine yabancı kelime katmamaları hususunda ikazda bulunmaktadır:

“Gel yoldaş, öz dilimizde danışağ,

Özge dili dilimize gâtmayağ,

Türküce söyleyek her neyin⁴³ adını,

Dede baba yolumuzu atmayağ.” (Tayyar 1382/2003: 182)

“Selâm” şiirinde yurdunun yağmurunu, yaylasını, çiçeğini selamladıktan sonra hemen ikinci dörtlükte İran coğrafyasında Türk dilinin ve edebiyatının teminatı olan âşıkları, şairleri, onların sazlarını, tellerini selamlamaktadır. Bununla âşıkları, şairleri selâmlayıp alkışlarken bu geleneği de teşvik etmektedir. Tabii ki bu tutum ve davranışın anlamını daha iyi anlamak için seksen yıldan beridir Türkçe eğitim öğretimin yasak, Türkçe basın yayının sınırlı olduğunu hatırlamak gerekmektedir:

---

40) Türküce: Türkîce, Türkçe.

41) Emceginden: Memesinden.

42) Türküce: Türkçe, Türk gibi, Türk olarak.

43) Her şeyin adını Türkçe söyleyelim.

“Yaşasın yurdumun Türk âşığıları,
Türkî şairleri, Türk âşığıları!
Toylarda, bayramda Türk âşığıları,
Sesine, sazına, téllere selâm!” (Tayyar 1382/2003: 247)

“Türk oğluyam her vaht merd-i merdana,
O Türkî danışan dillere selâm!” (Tayyar 1382/2003: 247)

Şair, millî varlıklarının esas dayanağının Türk halkı ve Türkçe olduğunu, halkını ve dilini geleceklerinin teminatı olarak gördüğünü yazmaktadır:

“Urnu Gölü güvenirem élime,
Azerbaycan Türkçesine dilime,
Bir de cavanlığım gelse elime,
Hoş danışıb hoş gülerem oynaram,
Gazan kimi gaynağ vurub gaynaram.” (Tayyar 1384/2005: 46)

4.2.2. Türklük Meselesi

Dede Kâtip, pek çok din adamının anlamadığı, pek çok aydının bilerek veya bilmeye- rek yanlış yorumladığı, pek çok hâkim gücün istismar ettiği milliyet meselesini, Urmiye şehri gibi çeşitli milliyetlere, dinlere ve mezheplere mensup insanların yaşadığı bir yerleşim yerinde de yaşadığı hâlde güçlü İslâmî ilmi, tarihî bilgisi ve ileri görüşlülüğü ile çok doğru ve mantıklı şekilde yorumlamakta, milliyet meselesinin ehemmiyetini konuş- ma metinlerinde, şiirlerinde ve yazılarında devamlı vurgulamaktadır. O, hem Müslüman hem milliyetçi, hem vatansever, hem de medeniyetçi olunabileceğini tekrarlamaktadır. Mensup olduğu milleti sevip, yüceltmenin, yani milliyetçi olmanın İslâmî değerlerden uzaklaşmayı gerektirmediğini, Müslüman olmanın da milliyetini, mensup olduğu milleti inkâr etmeyi zorunlu kılmadığını defalarca vurgulamıştır.

Şair “Ben Bir Türk Oğluyum” adlı şiirinde soyunu tanıtarak Altay Dağları’ndan aşırıp gelen yirmi dört boyu bulunan koç yiğitleri meydanlarda nâm salan Türk soyundan olduğunu söyler:

“Könül diler tanıtdırsın soyunu,
Biz Türk torunuyuz göç oğlanlıyız.
Bir kökten ayrılmış yirmi dört budak,
Altay Dağları’nın çevreyanlıyız.”

Aynı şiirin son hanesinde de Firdevsî’nin Şehnamesi’nde “Efrasyab” olarak geçen Alp Er Tonga ile Büyük Türk Hakamı Alpaslan, Oğuz Han, Dede Korkut, Bayındır Han gibi Türk ulularının torunları olduklarını belirtir:

Ertonga⁴⁴ örnektir, Alparslan Hanlar,
Oğuz, Dede Gorgud, Bayandur Hanlar,
Dede Kâtip söz anlatar, söz anlar,
İnsanlık bilene biz insanlıyız.⁴⁵

“Oğluyam” redifli muhammesinde “Milletimi te’rif étsem ölünce usanmaram” ölünceye kadar milletimi övsem yine usanmam diyen şair, aynı şiirin ikinci bendinde yine milletini, soyunu övünçle açıklamaktadır:

“Esas soyum Türk’dür benim men Oğuz neslindenem,
Şekke şübhe yoğumuzdur yüzde yüz neslindenem,
İftiharlı Azerbaycan doğru düz neslindenem,
Söz üstadı Dede Gorgud éyni öz neslindenem,
Sânlı⁴⁶ şânlı tarihimiz doğru bâstân⁴⁷ oğluyam.” (Tayyar 1382/2003: 235)

Yine şair, “Urnu Gölü” manzumesinde Türk oğlu Türk olduklarını, daima yurtlarını koruduklarını, hiçbir zaman aşağılarda, ayaklar altında kalmadıklarını her zaman başlarda, önlerde olduklarını, Tarih boyunca yüceldiklerini anlattıktan sonra bugünkü durumda da düşmanlar koca veya düşkün olduğumuzu sanmasın tekrar ayağa kalkmanın zamanı vardır, demek istemektedir.

“Urnu Gölü Türk oğluyuş Türkük biz,
Yurdumuzun goruşçusu⁴⁸ Türkük biz,
Başmağ⁴⁹ olmamışış her vaht borkük⁵⁰ biz,
Tarih boyu ucalmışış ucayış,
Düşmenler sanmasın düşgün göcayış.” (Tayyar 1384/2005: 68)

“İncili Sedef” adlı eserinin girişinde de “Men özüm dünya milletlerini, hangi ülkede olurlarsa olsunlar, hangi dille konuşurlarsa konuşsunlar hepsine saygım vardır. Ancak men özüm Türk olduğum için Türk milletini başka milletlerden kat kat fazla severim.” (Tayyar 1382/2003: 18). diyerek millî hassasiyetini göstermektedir.

4.2.3. Türk Dünyası Meselesi

Dede Kâtip, Türkleri Azerbaycan, İnan veya Anadolu Türklerinden ibaret görmemektedir. O, Türk halklarını ve yurtlarını bir bütün olarak görmekte ve Türk dünyası olarak değerlendirmektedir. Bu görüşünü, İnan Türklerinin temsilcisi bir genç gibi kabul ettiği “Urnu Gölü”ne hitaben yazdığı şiirinde görmek mümkündür:

44) Ertonga: Alp Er Tonga.

45) 29 Mart 2007 Urmiye-Guluncu, Dede Kâtip sunumu, özel arşivimiz.

46) Sânlı: Ünlü.

47) Doğru bastân: Doğru geçmiş olan.

48) Boruşçusu: Koruyanı, bekçisi.

49) Başmağ: Üstü örtülü, taban tarafı ve pençesinin yarısı açın ayakkabı.

50) Borkük: Kalpağız, papağız.

“Urmu Gölü çoğ adlımdır⁵¹ ulusun,
Bütün Türk dünyası senin ulusun,
Türlü türlü gaynağlarla dolusun,
El uzadağ gaynağlara yol bulağ,
Tanrı vermiş faydalardan bol bulağ.” (Tayyar 1382/2003: 78)

Aynı manzumenin birkaç yerinde Türk illerinden bahsedip onlara dikkat çekerek “Urmu Gölü Türk milletin necibdir.” (Tayyar 1382/2003: 71); “Urmu Gölü soydaşların var olsun / Türkü dilli gardaşların var olsun.” (Tayyar 1382/2003: 75); “Urmu Gölü, men bağliyam éllere⁵² / Azerbaycan’a hem Türkü dillere⁵³” diye iyi dileklerini sıralamaktadır.

Üstat, “Ben Bir Türk Oğluyum” adlı şiirinde ise Türk dünyasını oluşturan Türk devlet ve topluluklarını tanıtip, Türk dünyası coğrafyasını göstermektedir:

“Bütün Türklerimiz bir bire çatar,
Ğazağ, Ğırğız, Özbek, Türkmenle, Tatar,
Gence’de çoğ üstün insanlar yatar,
Ğarabağ, Nağcivan, Dağistanlıyız.

Çind’den Kazan’dan Rumen’e geder,
Yugoslav, Bulğar’dan, Alman’a geder,
Türkiye, Kerkük’ten Afğan’a geder,
İran’da da biz Azerbaycanlıyız.”⁵⁴

Türk millî destanlarında geçen millî motiflerden en önemli biri elbette ki “Bozkurt” motifidir. Bütün Türk dünyasının itibar ettiği “Bozkurt Motifi” de Dede Kâtip’in şiirlerinde özgün yerini almıştır. Bozkurtu sembol kabul eden üstat, bu inancını bir şiirinde, Oğuz Ata soyundan, Dede Korkut neslinden gelen bir Türk olduğunu bildirerek göstermektedir:

“Men bir Türkem Bozgurdluşam!
Oğuz, Dede Ğorgudluşam!
Bir Ğızğın ateş odluşam,
Bir Ğéyretli Ğan oğluşam.” (Tayyar 1387/2008: 230)

Bozkurt, Türklerde millî sembol olmakla birlikte uğurlu bir varlık olarak da kabul edilmektedir. Dağlarda, yaylalarda kurt olması, kurt sesinin, kurt ulumasının duyulması büyük bir mutluluk ve bereket sayılmaktadır. Ayrıca kurdun uluması sıkıntıların gidip, aydınlık günlerin geleceği, başlanılan işlerin başarıyla sonuçlanacağı, yapılan cihadın

51) Adlımdır: Ünlüdür, meşhurdur.

52) Halkıma, halkımıza.

53) Hem Azerbaycan’a hem de Türkçe konuşan Türk halklarına.

54) 29 Mart 2007 Urmiye-Guluncu, Dede Kâtip sunumu, özel arşivimiz.

zaferle biteceği anlamına gelmektedir. Türk kültürünün bu inanç anlayışını da Dede Kâtip'in şiirlerinde görmekteyiz.

“Géce vahtı eceb bir hâl olardı,
Gözelerde yaşılbaşlar olardı,
Yorgunluğda herden gurdlar ulardı,
Goy bizim de bir ulasın gurdumuz,
Çiçeklensin doğma ana yurdumuz.” (Tayyar 1384/2005: 49)

Dede Kâtip'in katıldığı her kültürel toplantıda, dinî ve millî içerikli çok önemli konuşmalar yaptığı bilinmektedir. Alan araştırması yaparken dinleyip kayıt altına aldığımız sohbetlerini genellikle “Yaşasın Türk dünyası, yaşasın Türk milleti.”⁵⁵ sözleri ile bitirmektedir.

4.2.4. Türk-İslâm Ülküsü

Dede Kâtip, şiirinde ve konuşmasında Müslüman olduğunu ve İslâm dinine hizmet etme gayreti içinde bulunduğunu bildirmektedir. Kitaplarının ön sözünde de “Yaratan Allah'a şükrediyorum ki ben Allah'ı tanıyan dürüst bir Müslüman'ım, ehli sünnet ve Hanefî mezhepli Türk dilli bir insanım.” (Tayyar 1387/2008: 21) diye soyunu ve inancını takdim etmektedir.

O pek çok şiirinde İslâm dininin azizliğinden, ulvililiğinden samimi ifadelerle bahsetmektedir. Kur'an'ın, dolayısıyla Kur'an İslâmının, insanlığın kurtuluş çaresi olduğunu, hurafelerden, ayrı gayrılıktan uzak durulması gerektiğini anlatmaktadır. Hurafelerden uzak Kur'an İslâmî yaşanır ve Hz. Muhammed'in İslâm anlayışı örnek alınırsa Müslümanların bütün sıkıntılardan kurtulacağına inanmaktadır. Aynı yazısının başka bir yerinde “Ben Müslüman, ehli sünnet ve Türk dilli olduğumdan her şeyden önce özlüğümü, özgelemlerden kat kat fazla severim. Bu demek değildir ki, diğer halkları kötü, seviyesiz veya düşman görmekteyim. Hayır. Benim nerede ve ne idealde olursa olsun bütün Müslümanlara saygım var ve onların birliğini, mutluluğunu arzu etmekteyim.” (Tayyar 1387/2008: 21) “Yaratan Allah herkesten iyi ve doğru bilmektedir ki benim arzum bütün Müslümanların birliğidir. Benim arzum visaldir, tefrika değildir. Ben bütün dünya Müslümanlarının birliğine âşığım.” (Tayyar 1387/2008: 22).

Şair, Müslümanların kurtuluşunu birlikte, vahdette görmektedir. Bugün içinde buldukları zelim durumun sebebini de Kur'an İslâm'ından uzaklaşılmasında ve tefrikaya düşülmesinde görmektedir. “Günümüz Aydın” adlı kitabının sonuna eklediği “Vahdet ve Tefrika” (Tayyar 1387/2008: 306) başlıklı dokuz sayfalık yazıda dünya Müslümanlarının birbirini anlamasını, birlik içinde olmalarını, ayrılığa düşmemelerini aksi hâlde büyük güçlerin hegemonyasından kurtulamayacaklarını bütün açıklığı ile anlatmaktadır.

55) 29 Mart 2007 Urmiye-Guluncu, Dede Kâtip anlatımı, özel arşivimiz.

Ulu Türk ataları Türklük ile İslâmiyeti kılıç ile kalkan gibi görmüşlerdir. Biri olmadan diğerinin maksadı temin edemeyeceğini çok iyi bilmişlerdir. Dede Kâtîp de bu görüştedir. İslâmiyet ile Türklüğü birbirinin olmazsa olmazı kabul etmektedir. O hem Müslüman hem milliyetçi hem de medeniyetçi bir şairdir. O hem şiirlerinde hem vaazlarında hem de yaşayışında bunu sergilemiştir. Hatta halkının da böyle düşündüğünü veya halkı ile birlikte aynı kanaatte olduğunu ifade etmektedir. Şair düşünce ve ilkelerinin doğru olduğunu, hiçbir halkı hor görmediklerini Bakara suresinin 190. ayetine “Size savaş açanlarla Allah yolunda çarpışın. Fakat haksız saldırıda bulunmayın. Çünkü Allah, haksız saldırıda bulunanları sevmez.”⁵⁶ emrine işaret ederek doğru Türk olduklarını, yakmazlarsa kimseyi yakmadıklarını ve daima Kur’an’a tabi olduklarını söylemektedir:

“Dede Kâtîb doğru yoldan çıkmayı
Héç kimseye pis göz ile bahmayı
Doğru Türkük yahmasalar yahmayı
Her zaman muti’el-Ğuran bizik.” (Tayyar 1387/2008: 211)

Diğer bir şiirinde aynı görüşünü farklı bir şekilde serdetmektedir:

“Urmu Gölü şükür biz Müselmanı,
Kâmil imanımız, ehli Ğur’an’ı,
İran milletiyik Azerbaycan’ı,
Héç birisin elden ucuz satmayı,
Amma Türkük soyumuzu atmayı.” (Tayyar 1384/2005: 76)

“Bizik” redifli divânîsinde de doğru Müslüman olduklarına şükrederek, daha ruhlar yaratıldığında Allah’ın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusuna “evet” diyerek ehl-i imân sınıfına geçtiklerini, aynı zamanda Türk soyuna mensup bulduklarını, yurtlarını sevip, dostlarına dost, düşmanlarına düşman olduklarını bildirmektedir:

“Yaradan’a şükr éderik doğru Müselman bizik
Elest günü⁵⁷ bela⁵⁸ dedik hem ehl-i iman bizik
Türk oğluyuğ Türk torunu, yurdumuzu séverik
Yurdumuzun dostuna dost düşmana düşman bizik” (Tayyar 1387/2008: 209)

Bu konuların yanında çağdaşı veya daha önceki klâsik halk şairleri gibi o da ana-baba muhabbeti, İran Türk kahramanları, İran Türk boyları, hoca-muallim hürmeti, zamanın gidişatı, sosyal münasebetler, dünyevî aşk, ahlâkî değerler, büyüklere saygı, küçüklere sevgi, mal ve eşya sevgisi, ahde vefasızlık, kahramanlık, tabiat güzellikleri gibi pek çok konuyu da şiirlerinde işlemiştir. Onun “Ana” adlı manzumesi sanat, estetik, anlatım ve yorum bakımından günümüzün en değerli şiirlerinden biridir:

56) Kur’an-ı Karim Meali, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır.

57) Elest günü: Allah, ruhları yarattıktan sonra onlara Elestü birabbiküm? (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) diye sorduğu gün.

58) Bela: Beli, evet.

“Bütün varlığımı almışam senden,
Men néce teşekkür éyleyim senden,
Sen menden razı ol Allah da senden,
Yohdu bundan başğa gümanım⁵⁹ ana.” (Tayyar 1382/2003: 135)

Dede Kâtip şiirlerinde İran Türklerinin bağımsızlığı için hareket eden, bilhassa 1908 Settar Han ve Bağır Han hareketi ile 1918 Şeyh Muhammed Hiyabanî bağımsızlık hareketlerinden de bahsetmiştir. İran Türkleri içerisinde çok yiğitlerin kahramanların çıktığını, özellikle Settar Han ve Bağır Han ile Şeyh Muhammed Hiyabanî'nin hizmetlerini ve kahraman İran Türklerinin vatan sevgilerini unutmadıklarını, kendilerinin de ataları gibi gayretli ve dikkatli olduklarını günü geldiğinde aynı kahramanlığı göstereceklerini ve “yıkık bina”yı onaracaklarını bildirmektedir:

“Urmu Gölü çoşdu goç oğlanların,
Çevrende beslenib ğehremanların,
Tebriz'de Bağır Han⁶⁰, Settar Hanların⁶¹,
Tarih gizledenmez reşadetlerin,
Yurdséver ulusun mehebbetlerin.

Unutmarığ uluların hórmetin,
Şeyh Mehemmed Hiyabanî⁶² hidmetin,
Hacı Méhdi ebül millet⁶³ ğeyretin,
O ğeyretden bizlerde de tapılar,
Günü ğeler yılığ bina yapılar.” (Tayyar 1384/2005: 56)

---

59) Gümanım: Ümidim.

60) **Bağır Han** 1861 Tebriz doğumludur. 1907 meşrutiyet hareketi yıllarında Şah ve Rus birliklerine karşı Settar Han ile birlikte kahramanca savaşmış ve hareketin sükûtundan sonra Tahran hükümeti tarafından sürgüne gönderilmiş ve orada boğdurulmuştur.

61) **Settar Han** (1867-1914) Güney Azerbaycan'ın Karadağ muhitindedir. Meşrutiyet Hareketi'nin lideridir. 1907 meşrutiyet hareketinde Şah ve Rus birliklerine karşı 15 bin kişilik bir orduyla 40 bin kişilik Rus ve Şah birliklerine karşı kahramanca savaşmış ve büyük başarılar elde etmiştir. Tebriz'i yabancı güçlerden temizledikten sonra Tahran'a girmiş ve meclisi kuşatmıştır. Ne yazık ki Rus ve İngilizlerin desteği ile bu millî hareket süküta uğratılmıştır. Yakalanarak sürekli göz altında tutulan Settar Han 16 Kasım 1914 günü ölür.

62) **Şeyh Muhammed Hiyabanî** (1880-1920) Tebriz doğumlu. 1909'da başlayan 2. dönem meclisin Demokrat Parti Tebriz milletvekili, daha sonra Demokrat Parti'nin başkanı, 7 Nisan 1920 günü başkenti Tebriz olan “Azadistan” devletinin kurucusu ve lideri. Büyük güçlerin güdümünde olan Tahran yönetiminin gönderdiği hükümet güçleri ile savaşır. Yakınlarından birilerinin ihbarı üzerine karargâh olarak kullandığı Şeyh Hasan Bademci'nin evinde arkadaşları ile birlikte şehit edilir.

63) Hacı Méhdi: Güney Azerbaycan bağımsızlık hareketinde büyük kahramanlık gösteren İran Türklere-rinden.

Sonuç

Dede Kâtip, Dede Korkut'dan sonra halk tarafından "Dede" unvanı verilen birkaç edebî şahsiyetten biridir.

Camilerde yaptığı Türkçe vaazları, çeşitli programlarda irad ettiği nutukları, âşık ve ses sanatçıları tarafından okunan Türkçe şiirleri ve "İncili Sedef", "Urnu Gölü", "Günümüz Aydın" adlı şiir kitapları ile İran Türk dili ve edebiyatına büyük hizmet etmiştir.

Şiirlerinde sanat kaygısı gütmemiştir. O, şiirlerinde daha çok dinî ve millî meseleleri çok öne çıkarmıştır. Genel olarak mahallî olmaktan, mahallî konuları işlemekten, ferdi özellikleri ve güzellikleri sergilemekten ziyade, millî meseleleri ele almıştır. Türklük, Türk milliyetçiliği, Türk-İslâm ülküsü onun şiirlerinde öne çıkan konulardır. Sosyal ilimlerdeki yüksek tahsili ve engin tecrübesi ile halka ve gelecek nesillere İslâm inancını, Türklük şuurunu, Türk İslâm ülküsünü ilke olarak göstermiş, Türk Müslümanların, hatta bütün Müslümanların birliğini arzulamıştır.

O kendisini sadece Güney Azerbaycan'ın veya İran Türklerinin şairi değil bütün Türk dünyasının bir şairi saymıştır.

Şiirlerini hece ölçüsü ile yazan şair, genellikle halk şiirinin bayatı/mani, geraylı, koşma, muhammes, tecnis, divanî nazım türlerinde eserler vermiştir.

Şiirlerinin dili çok sadedir. Arapça, Farsça bildiği ve İslâmî yüksek tahsil aldığı hâlde şiirlerini halkın anlayacağı, günlük konuşma diline yakın bir Türkçe ile yazmıştır.

Dinî unsurları millî unsurların yerine veya millî unsurları dinî unsurların yerine ihdas etmenin veya bunlardan birini yok saymanın doğru olmayacağını, her birisinin öz özlüğünde değerli ve gerekli olduğunu, hatta hayatî önem taşıdığını bildirmiştir. Müslüman olmanın milliyetini inkâr etmeyi gerektirmediğini, milliyetçi olmanın da dinini, inanç değerlerini yok saymayı icap ettirmediğini, hem Müslüman, hem milliyetçi hem de medeniyetçi olunabileceğini, bu değerlerin birbiriyle çatışan yanının olmadığını vurgulamıştır. Şii-Sünnî ve benzeri ayrılıkların İslâm'da olmadığını, Müslümanların mazlum ve zelil durumda olmalarının sebebinin Kur'an İslâm'ından uzaklaşmakta ve tefrikacılıkta görmüştür.

İran Türklüğünün varlığı ve bekası için Türkçenin, Türklüğün, İslâm inancının ve Türk İslâm ülküsünün aynı değerde gerekli ve önemli olduğunu hatta bütün bu değerlerin Türk dünyası için de büyük önem arz ettiğini ortaya koymuştur.

Denilebilir ki Dede Kâtip çağdaş İran Türk millî şiirinin temsilcisidir. O, pek çok İran Türk şairi gibi kendisini sadece Güney Azerbaycan'ın veya İran Türklerinin şairi değil aynı zamanda Türkiye Türklerinin, hatta Türk dünyasının bir şairi gibi görmüştür.

Kaynakça

A. Yazılı Kaynaklar:

- Kafkasyalı, Ali. (2009). İnan Türk Âşıkları ve Millî Kimlik. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Kafkasyalı, Ali. (2009). İnan Türkleri Âşık Muhitleri. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Kafkasyalı, Ali. (2010). İnan Türkleri. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Kafkasyalı, Ali. (2011). İnan Coğrafyasında Türkler. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Köprülü, M. Fuad. (1979). “Azerî”. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: MEB Yayınları.
- Sümer, Faruk. (1999). Oğuzlar (Türkmenler). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Tansel, Fevziye Abdullah. (1969). Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri-I, Şiirler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tayyar, Hacı Abdurrahman. (Dede Kâtib) (1387/2008). Günümüz Aydın. Urmiye: Yaz Neşriyyatı.
- Tayyar, Hacı Abdurrahman. (Dede Kâtib) (1384/2005). Urmu Gölü Manzumesi. Urmiye: Yaz Neşriyyatı.
- Tayyar, Hacı Abdurrahman (1382/2003). İncili Sedef. Urmiye: Yaz Neşriyyatı.
- Togan, A. Zeki Velidi (1970). Umumî Türk Tarihine Giriş. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Turan, Osman (2003). Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti. İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1975). Osmanlı Tarihi II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yüce, Mustafa (1994). Türk-İnan İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.

B. Sözlü Kaynaklar:

- 13 Şubat 2004, Urmiye Guluncu Köyü, Dede Kâtip anlatımı, özel arşivimiz.
- 29 Mart 2007 Urmiye Guluncu Köyü, Dede Kâtip anlatımı, özel arşivimiz.

